

Návrh reformy slovenského pravopisu

Občas sa vyskytnú návrhy na viac alebo menej radikálne reformy slovenského pravopisu. Začínajúc bradatou snahou zrušiť písanie ypsilonu, cez menej radikálne snahy nahradit' zriedkavé písmená *ô, ä* ich štúrovskými ekvivalentami *uo, e*, až po odborníkmi viacmenej schvaľované pokusy zmeniť morfološko-etymologické formy niektorých slov v prospech fonematického princípu (*dcéra*→*céra*, *vták*→*fták*, *sme*→*zme*, *szjazd*→*zjazd*, *smena*→*zmena*). Tieto posledné zmeny boli do značnej miery implementované v reforme pravopisu v roku 1953 a doplnené minireformami v rokoch 1968 a 1991.

Menej – ak vôbec – sa už v prípadných navrhovaných reformách spomína písanie diftongov *ie, ia, iu*.

Tieto diftongy očividne narúšajú fonematický princíp slovenského pravopisu, pretože pôvodne slabikotvorná samohláska *i* tu slúži na vyjadrenie diftongizácie nasledujúcej hlásky a prípadne palatalizácie predchádzajúcej konsonanty. Už L. Štúr si bol vedomý tejto dilemy, ale rozhodol sa pre dôsledný fonematický princíp: *Vlastne i dvojhlasiki ja, je, aj, ej, oj, uj malibi sa písať: ia, ie, ai, ei, oi, ui, a tak teda malobi stáť mjesto, vidja, djeťa, kraj, lej, boj, kupuj: vidia, dieťa, krai, lei, boi, kupui, lež i tu abi vislovenja bolo vernuo a sa mjesto dvojhlasiki dve samohlaski nečitali lepše buďe prvjeho sa držať*. Spomínané dvojhlasiky sa vyznačujú aj tým, že vo vzťahu k samohláskam stoja v úlohe dlhých samohlások – ako najlepšie ukazuje rytmický zákon. Stručne povedané, dvojhlasiky *ia, ie, iu* majú v ortoepickom systéme modernej slovenčiny funkciu dlhých samohlások, palatalizujúcich predchádzajúce (palatalizovateľné) spoluhlasky, a v ideálnom pravopise by táto skutočnosť bola zohľadnená. Náš návrh reformy pravopisu sa snaží zaviesť osobitné grafémy práve pre tieto dvojhlasiky.

Pre dvojhlasiku *ie* po nepalatalizovateľných spoluhláskach (*viera, miesto, pieseň*) sa priamo ponúka možnosť použiť písmeno *ě*, tak ako ho poznáme z češtiny (pre prípadné námietky pozri nižšie), a budeme písať *věra, pěseň, město*. Postulovaním palatalizačnej funkcie tejto grafémy potom môžeme zmeniť pravopis podľa príkladov *dieťa*→*děťa*, *tiež*→*těž*, *nie*→*ně*, *melie*→*melě*. Extrapoláciou funkcie mäkčeňa (v tomto novom pravopise, pravda, názov „mäkčeň“ nedostatočne vyjadruje jeho funkciu) do pozície „diftongizátora“ dostaneme potom grafémy *ǎ, ů* ako náhradu *ia, iu* a budeme písať *pǎtok, vǎc, zlepszěň*.

Tento návrh predpokladá pridať do slovenskej abecedy písmená *ǎ, ě, ů* a ich veľké ekvivalenty *Ǟ, Ě, Ů*, pre zápis pravých diftongov *ia, ie, iu*. Heterosylabické skupiny (prevažne z prevzatých slov) *ia, ie, iu, io* ponecháme bezo zmeny (*diakon, akcie, priučiť, sionizmus*).

Slovenčina priamo neobsahuje diftong *io*, táto dvojica písmen vždy tvorí dve slabiky (veľkou väčšinou v prevzatých slovách – *akciový, biológia, ionizovať*). Je ale istá trieda slov, v ktorých *io* tvorí skutočný diftong – a to sú slová (vlastné mená) prevzaté hlavne z ruštiny. Spomeňme *Piotr, Beriozovskij, Soloviov, Oriol, Semionov*. Kvôli symetrii navrhujeme zaviesť aj štvrtú dvojhlasiku, *ö Ö*, ktorá sa však bude zrejme vyskytovať iba v prevzatých slovách.

Pozrime sa čo by takáto zmena znamenala z praktického hľadiska. V prvom rade, ako pri každej závažnejšej reforme pravopisu, znamená to znovu prejsť a vytvoriť všetky základné slovníky a jazykové príručky. Našťastie, s existujúcimi počítačovo spracovateľnými podkladmi, s využitím pravidelnosti náhrad dvojhlasok novými grafémami je táto úloha pomerne ľahko automatizovateľná. To isté sa týka aj školských učebníc. Otvorená otázka je problém geografických názvov a mien občanov v úradných dokumentoch. Z istého hľadiska (potreba výmeny dokladov, väzby na zahraničie, platnosť predreformných dokumentov ako rodné listy a pod.) existuje silný tlak na fixáciu hlavne priezvisk v existujúcej podobe (s tým súvisí aj fenomén modernej doby považovať mená ľudí a objektov za niečo im vlastné, nemenné, s nadjazykovou platnosťou). Toto, najjednoduchšie riešenie, by ale malo za následok jednak rozštiepenie niektorých krstných mien (*Daniela/Daněla*) na „staré“ a „nové“, a po istom čase aj vytvorenie parazitujúcej „starej“ pravopisnej normy prežívajúcej v priezviskách (ako je to v súčasnej maďarčine, keď veľká časť priezvisk stále používa archaický pravopis 19. storočia). Druhý extrém, povinná zmena priezvisk na nový pravopis, naráža hneď na problém, čo s priezviskami, ktoré už teraz nie sú v súlade so slovenským pravopisom, alebo sú očividne inojazyčné.

Špecifickým problémom je prechod na nový pravopis v kontexte elektronického spracovania textu. Zavedenie týchto nových grafém automaticky znamená, že slovenský jazyk by prestal byť reprezentovateľný v kódových stránkach ISO 8859-2 alebo CP 1250. Našťastie v dnešnej dobe je dostatočne široko rozšírený Unicode, kde sú tieto znaky zahrnuté priamo, bez potreby použitia kombinovaných diakritických znamienok. Na druhej strane, *ě* patrí do bloku „LATIN EXTENDED-A“, a ostatné písmená do „LATIN EXTENDED-B“ (z pochopiteľných dôvodov, *ě* patrilo vďaka češtine do stránky ISO 8859-2, *ǎ, ů, ö* (spolu s *ı*) sa v ISO 8859 normách vôbec nevyskytovali), a dosť veľa fontov pokrýva buď iba prvý blok (a stanú sa tým pádom pre slovenčinu nepoužiteľnými), alebo majú iné vizuálne štýly pre prvý a pre druhý blok, čo potom v texte pôsobí rušivo. Našťastie veľké množstvo fontov pokrýva všetky znaky jednotne. Rozloženie klávesnice je menší problém než sa na prvý pohľad zdá, všetky uvedené znaky je možné bez problémov zadávať pomocou mŕtvej

klávesy mäččeň (to platí aj pre existujúce písacie stroje), a všetky novšie rozšírené operačné systémy už umožňujú písanie týchto znakov viacmenej ako vedľajší efekt internacionalizácie. Pravda, ergonomickejšie riešenie by bolo vyhradiť osobitné klávesy pre často používané dvojhlásky.

Problém nastane pri zariadeniach, kde nie je možné kódovanie jednoducho zmeniť – priamy príklad je kódovanie teletextu, kde použitý systém nové písmená jednoducho neobsahuje (ale zase G0 kódová stránka tiež neobsahuje všetky ani teraz používané slovenské písmená). V prechodnom období by bolo možné používať z technických dôvodov ako náhradné riešenie doterajšiu písomnú normu, a čo sa teletextu týka, ako veľmi vhodné riešenie sa ukazuje využiť v nasledujúcich rokoch celoeurópsky plánovaný prechod na digitálne televízne vysielanie, ktoré si bude v každom prípade vyžadovať plošnú výmenu televízorov.

Zhrnieme stručne najprv výhody navrhovaného pravopisu:

- Priblíženie sa k ideálnemu stavu fonemického pravopisu.
- Vizualnému výzoru slovenčinu zapísanej týmto pravopisom nemožno uprieť istý esteticky príjemný vzhľad (to samozrejme nemožno uprieť ani súčasnému pravopisu).
- Jednoznačné odlišenie samohlások, spoluhlások a dvojhlások.
- Pri novom pravopise nadobudne zákon o rytmickom krátení veľmi elegantnú formu – prakticky sa zredukuje na „odstránenie diakritiky“, univerzálne pre všetky slabikotvorné písmená (vrátane *ô*).
- Skúsený čitateľ nerozlišuje písmená, ale vníma slová ako jednotné tvary. Slová zapísané novým pravopisom sú kompaktnéjšie, pričom sú ale aj vizuálne výraznejšie odlišené od podobných slov. V tomto pravopise je teda rýchle čítanie efektívnejšie a presnejšie.

a potom nevýhody:

- Náklady (nielen finančné, ale aj duševné úsilie), ktoré nevyhnutne treba vynaložiť na takúto výraznú reformu.
- Slová, pri ktorých prišlo k rozkolísaniu výslovnosti dvojhlások (aziat) boli v doterajšom pravopise zamaskované a rozkolísaná bola „len“ výslovnosť. Podľa nového pravopisu je už nevyhnutné sa v písomnej norme prikloniť k jednej alebo druhej verzii (*variant/varänt, aziat/azät, ale Ázia, nie Ázä*).
- Nejasná je situácia s prevzatými slovami, v ktorých pôvodne bola dvojhláska, zapísaná dvojicou písmen. V novom pravopise je nevyhnutné sa prikloniť buď k pôvodnému pravopisu a považovať slovo za cudzie, alebo ho priamo asimilovať (*bianco*→*bianko*→*bánko*, *pieta*→*pěta*). Nedá sa alibisticky slovo ponechať v pôvodnom pravopise a hodiť problematiku výslovnosti na plecia čitateľov.
- V istej triede slov nastáva zoskupenie väčšieho množstva diakritických znamienok za sebou. Napríklad *něčä, čäže, čäš, väčšë, žäčëk* (to posledné je ale nespisovné, aj keď sa občas vyskytuje). Táto záplava diakritiky pôsobí rušivo a neesteticky, našťastie sa takých slov v jazyku nenachádza mnoho.
- Isté odklonenie písomnej formy jazyka od češtiny. Doteraz boli český a slovenský pravopis veľmi vhodné (a výhodne) komplementárne, písmená s osobitnou výslovnosťou v jednom jazyku sa v druhom nevyskytovali, konflikt bol len v palatalizačnej funkcii písmena *e*. Využitie *ě* znamená ďalší rozdiel, a to v prípade keď *ě* nasleduje po *d, t, n, m*. Nový pravopis sa taktiež odkláňa od zložkových preferencií ďalšieho významného západoslovanského jazyka, poľštiny, a skôr napodobňuje úzus východoslovanských jazykov s ich palatalizačnými dvojhláskovými grafémami.
- Písmená *ä, ů* sa môžu omylom zamieňať s *ä* (používané v rumunčine, vietnamčine alebo v prepise bulharčiny) a s *ü* (používané v esperante alebo v bieloruskej latinke). Diakritické znamienko nad týmito písmenami nie je mäččeň, ale breve, a v porovnaní s mäččeňom je širšie a v tvare oblúčika, namiesto ostrej hrany v mäččení. Podobne aj *ě* sa môže mylíť s *ë* (používaným v niektorých prepisoch latinčiny spolu s písmenami *ä, i, ü, ö*).

Literatúra

Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vydanie. Bratislava: Veda 2000.

Kráľ, Ábel: Z problematiky slovenskej ortoepie a ortografie – o reforme slovenského pravopisu. Slovenská reč, 69, 2004, č. 5 – 6, s. 293 – 301.

Horák, Gejza: Spomienka na úpravu nášho pravopisu roku 1953. Kultúra slova, 2001, č. 6

Kačala, Ján.: Fonematický a historicko-etymologický princíp vo vývine slovenského pravopisu. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 6, s. 329 – 336.

Štúr, Ludevít: Nauka reči Slovenskej. Prešporok: Tatrín 1846.